

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ
ԵՒ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ԺԵ. դարէն եաք, Ասիոյ չափ մը նշա-
նաւոր քաղաքներուն մէջ Հայեր հաստա-
ուած են և գրադած՝ վաճառակ նութեամբ:
Անոնք իրենց նաւերով Հնդկաստանէն մինչ և
Բրմաստան, Մալայիստան, Չինաստան և
Փիլիպինան կղզիներ ուղևորած են առե-
տուր ընելու համար:

Կը թուի թէ ԺԴ. դարու սկիզբը, Չի-
նաստանի Չուանչու(1) քաղաքին մէջ Հա-
յեր կ'ապրէին: Հոս, 1313ին՝ մեծահարուստ
Հայ տիկին մը կը կառուցանէ փառաւոր
եկեղեցի մը և կը նուիրէ Կաթողիկ Արքե-
պիսկոպոսին՝ որ դայն յետոյ իրբն Մայր
Տաճար կը գործածէ: Հայ տիկինը եկեղե-
ցիէն զատ երկրատուն ալ չի ունէլ կուտայ և
նայնիսկ եկեղեցականներու կեանքի ապա-
հովութեան համար ալ կարգադրութիւններ
կ'ընէ(2):

Հետագային, հարաւային Չինաստանի
վաճառաշահ քաղաքներէն Կանտոն, Մա-
քաւ և Հոնկ Բոնկ յաճախ Հայ վաճառա-
կաններ և նաւապետներ կուգան առեւտուրի
համար, մանաւանդ երբ 1688ին Հայեր
Արևելեան Հնդկաց Ընկերութենէն մասնա-
ւոր առանձնաշնորհում կ'առնեն արևելեան
բոլոր երկրները ճամբորդելու և վաճառա-
կանութիւն ընելու: Համաձայն The Chro-
nicle of the East India Company Trading
to China (1635-1824)ի, երբ 1722ին վեց
թեոնատար նաւեր կը մեկնին Հնդկաստան՝
անոնցմէ մէկուն վրայ Հայկական դրօշակ
կը ծածանէր(3): Նոյն ժամանակագիրը(4) կը
վկայէ նաև որ Կանտոնի մէջ մէկ Անգլիա-
կան և մէկ Դանիական վաճառական եղած

են և «երեսունի մօտ հայեր»: Կանտոնի
առեւտուրը տեղի կ'ունենար զլիսաւորաբար
ձմրան եղանակին, իսկ Մաքաւ՝ ամրան.
այնպէս որ Հայ վաճառականներ զօրծի բե-
րումով Մաքաւ ևս բնակած ըլլալու են:
ԺԸ. դարուն, Չինաստանի Սինխեյ քաղաքն
ալ Հայ առեւտրականներ եղած են(5):

Մաքաւ, իր երբեմնի վաճառաշահ կեղ-
րոնէն զատ, մեզի համար ուշագրաւ է
անով որ հոն ծնած է Կովհանէս Ղազար-
եան հայը՝ որ առաջին անգամ ըլլալով
սկսած է Աստուածաշունչը Հայերէնէ Չի-
նարէնի թարգմանել:

Մաքաւ կը բաղկանայ թերակղզիէ մը
և երկու կղզեակներէ. իր ամբողջ տարա-
ծութիւնն է հինգ քառակուսի մղոն: Թե-
րակղզիին վրայ կառուցուած է Մաքաւ
սիրուն քաղաքը, ԺԶ. դարուն, Փորթու-
կալցիներ հոս կուգան և Մաքաւն ու իր
մերձակայքը կ'ազատեն Չինացի ծովահէն-
ներէն՝ որոնք այդ վայրերուն փորձանք
եղեր էին: Ծովահէններուն վրայ իրենց
տնրած յաղթութեան փոխարէն, Չինաս-
տանի կայսրը կը բարեհաճի անոնց շնորհել
Մաքաւը՝ որ 1557էն ի վեր իրբն Փորթու-
կալեան գաղութ. Ծայրագոյն Արևելքի
նշանաւոր նաւահանգիստներէն մին կը հան-
գիստնայ, իսկ ԺԸ. դարուն՝ Եւրոպայի և
Չինաստանի միջև եղած առեւտուրի զլիսա-
ւոր կեդրոնը: Ահա այս չրջանին է որ Հայ
վաճառականներ, մասնաւորաբար Մաա-
րասէն, հոն հաստատուած ըլլալու են:

Յովհ. Ղազարեան ծնած է 1778ին(6).
որդին էր հարուստ Հայ վաճառականի մը.
փոքր տարիքէն իսկ մասնաւոր ընդունա-
կութիւն ունեցած է Չինարէն սորվելու.
այս բանին սատարած ըլլալու են տան եր-
կու քրիստոնեայ Չինացի ծառաները՝ ու-
րոնցմէ ան Չինարէն խօսիլ սորված է: Տասը
տարեկանին՝ ծնողքը զինք Կանտոն կը զրկէ
Չինարէն ուսանելու: Եօթը տարի նախա-
նախնայի և կարող դաստիարակի մը կ'ա-
շակերտի ու կը տիրանայ Չինարէնի: Ապա
Փորթուկալցի վաճառականի մը պաշտօնա-
կան նամակագիրը կ'ըլլայ:

1802ին, երբ 24 տարեկան էր, Ղա-

(1) Նաւահանգիստ Հոնկ Բոնկի հիւսիսային
կողմը՝ Զորմոզայի զիմաց:

(2) Christians in China before the year 1550, by
A. C. Moule, London, S. P. C. K., 1920, էջ 191
- 192 և 209:

(3) H. B. Morse, Հատոր Ա., էջ 174:

(4) Նոյն, Հատոր Բ., էջ 84 - 85:

(5) Պատմութիւն Հայոց, Հ. Եփրեմ Զաքըճ-
եան, էջ 452:

զարեան Մաքաւէն կալկաթա կը մեկնի թէյի վաճառականութեամբ զբաղելու: Հոն Անգլիական պետութիւնը Չինարէնի թարգմանչի պաշտօնը կը յանձնէ իրեն: Կալկաթայի մէջ ան կը ծանօթանայ Մկրտչական միախոնարհներուն՝ որոնք տարիներէ ի վեր շատ ջանք կը թափէին իրենցմէ քանի մը հոգի Չինաստան զրկելու՝ որպէսզի սորվէին Չինարէն, Աստուածաշունչը թարգմանէին և Չինացիներու մէջ քրիստոնէութիւնը քարոզէին: Երբ Մկրտչականներ կը տեսնեն որ Ղազարեան շատ յաջողօրէն կը խօսի, կը կարգայ և կը գրէ Հայերէն, Փորթուկալերէն և Չինարէն, կ'առաջարկեն իրեն որ Աստուածաշունչը Հայերէնէ Չինարէնի թարգմանէ: Ղազարեան սիրով կ'ընդունի պաշտօնը և գործի կը ձեռնարկէ: Այդ ժամանակ, Մկրտչական միախոնարհներուն կեդրոնն էր Սիրամփուր քաղաքը — Կալկաթայէն 13 մղոն հեռու — ուր ունէին յատուկ Հրատարակչական Տուն⁽⁶⁾: Ղազարեան Սիրամփուր կը զրկուի գործը շարունակելու համար. հոն գտնուող միախոնարհներէն ջերմօրէն կ'ընդունուի որովհետեւ անոր մէջ կը տեսնեն ռեկզէն պատեհութիւն մը Չինարէն սորվելու և ապա երթալու Չինաստան՝ իրեն յոռաջընթաց ուսնալիւններ Չինարէն Աստուածաշունչով քրիստոնէութիւնը քարոզելու Չինացիներուն: Այս էր պատճառը որ Ղազարեանի գալէն ետք անոնք կ'ըսէին. «Չինաստան Սիրամփուր եկաւ, փոխանակ Սիրամփուր Չինաստան երթալու»⁽⁷⁾:

Յովհ. Ղազարեան 1805ի Մարտին արգէն Նինդոց Գիրքը և Մատթէոսի Աւետարանը Չինարէնի թարգմանած էր՝ որոնցմէ քանի մը գլուխներ ալ տպագրուած են: Դժբախտաբար իր մասին աւելի տեղեկութիւն չունինք: Կը կարծուի որ վախճանած է 1806ին: Կ'արժէ հոս յիշել որ Robert Morrison Անգլիացին, Ղազարեանի Ս. Գրոց մասնակի թարգմանութենէն 14 տարի ետք միայն, 1819ին, կատարեց Աստուածաշունչի ամբողջական թարգմանութիւնը:

(6) Սիրամփուրի մէջ էր որ Հայերէն (գրաբար) լեզուով Աստուածաշունչը տպագրուեցաւ 1817ին:

(7) Հմմտ. William Carey, D. D. Fellow of Linnaean Society, by S. Pearce Carey, M. A. London, 1926. Chinese Repository, Հտր. Դ., 1835, Թիւ 6:

1957 Դեկտ. 22ին Հօնկ Բօնկէն շոգե-նաւով մեկնեցայ Մաքաւ՝ ուր հասայ յաջորդ առաւօտ: Հոս ապրող Հայերէն միայն մէկ յիշատակարան մնացած է. Հայ Տիկնոջ մը տապանագրութիւնն է ան, Բողոքականաց գերեզմանատան մէջ: Փոքր բայց սիրուն հանգստարանի մուտքին, զիմացս, անմիջապէս նշմարեցի Հայ Տիկնոջ՝ Դշխուհին զամբանը. բնօրինակեցի տապանագիրը. — «Դառնազին արտասուօք անմիջապէս ամուսնոյն և որդւոցն եղաւ աստ մահկանացու մարմինն Տիկին Դշխոյ Աէթին, զտեղի հանգուցեալ Յարութիւն Յ. Մարութին: Պակասեալ ի կենացս ի հասակի 43 ամաց և 3 ամսոց ի Մաքաւ ձեռնաստան ի 15 Յուլիսի յամի Տեառն 1857»:

Իսկ Անգլիէն տապանագրութիւնը սա է. —

To the grief of the disconsolate husband and sons, here lieth the mortal remains of Mrs. Dishkhoone Seth, daughter of the late Arathoon J. Maroothe, who departed this life on the 15th July 1857 at Macao in China. Aged 43 years and 3 months.

«For as in Adam all die, ever so in Christ shall all be made alive». 1 Cor. XV. 22.

Ու այս անտէրունջ Հայ մօր գերեզմանին վրայ, աշխարհի ամենէն հեռուօր մէկ անկիւնը, ուր ո՞վ գիտէ երբ անգամ մըն ալ Հայ եկեղեցական մը կուգայ ի խնդիր Հայ բեկորներու՝ անոր հողակոյտին վերեւ ազօթք մը արտասանելու, ևս ալ «Դառնազին» հոգեհանգստեան պաշտօն կատարեցի . . . :

ԴԵՐԵՆԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

